

D. Schlüter, *Met den koorde of door het zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen* (Oldenzaal: Twents-Gelderse uitgeverij De Bruyn, 1994, 207 blz., f39,90, ISBN 90 6693 067 5).

De eerste helft van Schlüters boek biedt een keurig en voornamelijk op de *Geschiedenis van Overijssel* (Deventer, 1970) gebaseerd overzicht van de rechterlijke organisatie in Twente van de Germaanse tijd tot de negentiende eeuw, en vervolgens een bespreking van de verschillende wijzen waarop in de onderscheiden periodes dood- en lijfstraffen werden toegepast. Heel efficiënt brengt de auteur het aantal van 32 veronderstelde executieplaatsen in en rond Twente terug tot twee: bij Oldenzaal (waar de gevangenis was) en bij Delden, waar veel van de drosten in de buurt woonden. Het aantal executies was niet groot genoeg om het lonend te maken een eigen beul in dienst te nemen, en het is vermakelijk hoeveel moeite het vaak kostte om tijdig een scherprechter ter plaatse te krijgen.

In het tweede deel van zijn boek bespreekt hij vier processen die op een veroordeling tot de doodstraf uitliepen. Een aantal bijlagen besluit het boek: twee lijsten met de door de auteur uit zijn bronnen bijeengebrachte veroordelingen tot dood- en lijfstraffen, en lijsten van Twentse drosten en richters. Deze laatste twee bijlagen zijn samengesteld door medewerkers van het rijksarchief in Overijssel. Uiteraard was de drost verantwoordelijk voor de (hoge) rechtspraak en zo nodig het uitvoeren van dood- of lijfstraffen, maar al vanaf het eind van de zestiende eeuw was hij verplicht om voor het wijzen van het vonnis advies te vragen aan rechtsgeleerden. Kennelijk was dat een schriftelijke procedure: de drost zond de stukken op, en kreeg vervolgens een nota. Werd een dergelijke omslachtige handelwijze werkelijk voor alle zaken toegepast?

In het voorwoord legt de auteur uit dat het boek is 'ontstaan uit ... nieuwsgierigheid en verontrusting' (1): nieuwsgierigheid naar de rechtspraktijken in het verleden, en verontrusting over de strafmaat in het heden, en over het nog steeds voorkomen van dood- en lijfstraffen. Een derde item op zijn agenda komt impliciet naar voren: in hoeverre gaat het beeld dat F. Egmond in haar *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Amsterdam, 1994) voor Holland en Brabant schetst ook op voor Twente? Schlüter treft inderdaad een aantal 'bendes' aan: groepen mensen die gezamenlijk misdaden begaan. Hij plaatst de fameuze Huttenklaas, die in 1775 werd geradbraakt in deze traditie, net als Ephraim Aschardie in 1779 wegens een spectaculaire diefstal werd opgehangen. In hoeverre men in deze gevallen echter van 'criminele netwerken' moet spreken is de vraag: in beide gevallen lijkt het eerder om criminele families te gaan.

Wat leert ons Schlüters boek? In de eerste plaats is het aantal terechtgestelden dat hij in zijn bronnen aantrof gering: 85 doodvonnissen tussen 1493 en 1868, leverden 77 executies op in de periode tot 1818: gemiddeld eens in de vier jaar werd er in Twente iemand opgehangen. In feite was de tussentijd vaak groter: tussen 1626 en 1649 en tussen 1728 en 1743 vond geen enkele executie plaats, en de auteur geeft al aan dat de piek in de tijd van de tachtigjarige oorlog lag, 'door de soldaten die wegens moord, plundering, verraad of desertie werden terechtgesteld' (161). Schlüter benadrukt dat zijn lijsten van dood- en lijfstraffen ongetwijfeld onvolledig zullen zijn, en dat zal nog meer voor de lijfstraffen gelden dan voor de executies: hij trof er slechts 48 aan in de periode 1567 tot 1819. Misschien houdt dit verband met een probleem dat het hele boek treft: door zijn nadruk op executies en lijfstraffen geeft het geen compleet beeld van de criminele rechtspleging. Het accent ligt niet op de procesgang, maar op het resultaat van de processen. Dit maakt het — ook wanneer we in aanmerking nemen dat simpele doodslag een misdrijf was waarop een boete stond — onmogelijk om na te gaan waarom bepaalde personen wel en andere niet ter dood werden veroordeeld. Merkwaardig is het geval van Berendina Hertgers, in 1748

veroordeeld wegens moord op haar (buitenechtelijke) baby, die, kennelijk met steun van de plaatselijke bevolking door een groep soldaten bevrijd werd en naar Duitsland kon vluchten. Hing de onvrede van het publiek met het vonnis die hier tot uiting kwam samen met het feit dat voor het eerst in bijna honderd jaar een vrouw ter dood veroordeeld was? Twijfelde men aan de rechtvaardigheid van het vonnis — of speelde de populariteit van Berendina (een fuifnummer) een rol? Voor de beantwoording van zulke vragen is vergelijkingsmateriaal nodig dat we hier niet vinden. De nieuwsgierigheid die de auteur tot zijn onderzoek bracht heeft wel een over het algemeen vlot leesbaar (en netjes uitgegeven), overigens niet helemaal bevredigend, boek over een curieus onderwerp opgeleverd.

F. J. Kossmann

R. Hoefte, J. C. Kardux, ed., *Connecting Cultures. The Netherlands in five centuries of transatlantic exchange* (European contributions to American studies XXXI; Amsterdam: VU university press, 1994, xiv + 309 biz., f59,50, ISBN 90 5383 344 7).

Wie vertrouwd is met de serie 'European contributions to American studies' kan vermoeden wat ook dit deel heeft te bieden: een reeks opstellen van wisselende betekenis over uiteenlopende onderwerpen die betrekking hebben op de, veelal historische, relaties tussen Nederland en de Verenigde Staten. Dit deel bevat zestien bijdragen aan een conferentie die op initiatief van het Nederlandse Scheepvaartmuseum in 1992 ter gelegenheid van het Columbusjaar in Leiden werd gehouden. Van die aanleiding is in dit boek niet veel te merken; alleen Schulte Nordholt schrijft erover in een van de twee inleidende stukken, waarbij hij opmerkt dat morele opvattingen al vanaf het begin in het debat over de ontdekking van Amerika een grote rol hebben gespeeld. De andere inleiding is van Lammers die echo's van de oude anti- en pro-opvattingen in het denken over Amerika terugvond in meer recente Nederlandse periodieke publikaties. Dan volgen veertien bijdragen, ingedeeld naar twee centrale thema's, 'Migration and transportation' en 'The intellectual and cultural exchange'. Wat die thematieken betreft, is er een groot verschil te constateren tussen de samenhang van de respectieve artikelen. Zo concreet als het eerste thema is (is hier de inspiratie van het Scheepvaartmuseum herkenbaar?), zo diffuus is het tweede en men kan niet aan de indruk ontkomen dat die intellectuele en culturele uitwisseling een verzamelaarsnaam is voor bijdragen van uiteenlopende aard. Daarmee wil niet gezegd zijn dat er geen interessante stukken tussen zitten.

Onder de artikelen van het eerste thema vallen, niet toevallig, die van de migratie-historici Robert Swierenga en Pieter Stokvis op. Vooral dat van Stokvis verdient vermelding. Hij plaatst de Nederlandse emigratie tussen 1880 en 1920 in een veel bredere context dan de Amerikaanse door ook de trek van Nederlandse arbeiders naar de Duitse, Oostenrijkse en Belgische industrie in zijn exposé te betrekken. Men kan daar tegenin brengen dat het hier niet om echte emigranten ging, want het betrof meestal alleenstaande personen die tijdelijk in het buitenland werkten en thuis als inwoners geregistreerd bleven staan. Maar Stokvis laat zien dat het constant om een grote groep ging: de Nederlandse arbeiderstrek naar Duitsland was bij het begin van de twintigste eeuw groter dan de emigrantenstroom naar de Verenigde Staten en het Nederlandse aandeel vormde tijdens de eerste wereldoorlog zelfs een kwart tot een derde van alle buitenlandse arbeiders in de Duitse industrie. Belangrijke bijdragen tot het migratie- en vervoerthema zijn verder de artikelen van Cynthia van Zandt over het verblijf in Leiden tussen 1608 en 1620 van de toekomstige Pilgrim Fathers, en van Frank Broeze die bij de behandeling van het transatlan-